

MEVLÂNÂ'NIN DÜŞÜNÇESİNDE EDEP

Dr. Vahit GÖKTAŞ*

Özet

Tasavvufî eğitimde edep uyulması gereken temel ilkelere birisidir. Bu manada sufiler tasavvufu, “edepten ibarettir” demek suretiyle onu, güzel ahlakın özü şeklinde tarif ettikleri görülmektedir. Kur’an ve sünneti tasavvuf düşüncesinin merkezine yerleştiren Mevlana, gözünü aç da, baştan başa Allah’ın kelamı olan Kur’an-ı Kerim’e bak! Kur’an’ın bütün ayetleri edep talim eder, edep öğretir diyerek edebî İslamın hülasasını teşkil ettiğini ifade eder. Mevlânâ insanın başına gelen sıkıntı ve gamın sebebini edepsizliğe bağlar. O’na göre edepsizliğin zararı sadece bunu işleyenin kendisiyle sınırlı kalmamakta fesatçının çevresine verdiği zarar gibi edepsiz de çevresine zarar vermektedir. Mevlânâ âdem ile şeytan arasında kıyaslama yaparak âdemin edebî sayesinde affedildiğini şeytanın ise edepsizliği dolayısıyla huzurdan kovulduğunu ifade eder. Mevlânâ diğer sûfilerde olduğu gibi edebî nimete ulaşmak için vazgeçilmez bir unsur olarak görür. İsrailoğullarının nimetlerinin elinden alınmasına; sû-i edeplerini sebeb gösterir. Mevlânâ’ya göre edepsizlik aynı zamanda lanet ve mahrumiyetin de sebebdir.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Mevlânâ, edep, ahlak.

Mevlânâ’nın düşüncesinde edep konusuna geçmeden önce edep teriminin anlamına ve dini literatüründeki kullanımına kısaca değinmek gerekir. Edep, erken dönemlerden itibaren dini literatürde geniş bir kullanım alanı bulmuş bir terimdir. Müslüman ilim adamlarından bazıları kitaplarının bir bölümünü edep konusuna ayırmış ve bu bölümleri edep başlığı altında vermişlerdir. Buhari’nin “el-Cami’us-sahih” eserinin bir bölümü “Kitabü’l-Edep” başlığını taşır. Yine onun, özellikle geniş anlamda ahlaka dair derlediği hadis ve haberleri ihtiva eden eserinin adı da el-Edebü’l-müfred’dir. Bunun yanı sıra Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki’nin el-Âdâb adlı eseri de ahlak ve muâşarat konularına dair hadislerden oluşur. Diğer pek çok hadis mecmuasında da edep bölümlerinin bulunduğunu görmek mümkündür. Hz. Peygamber’in sünnetinde müekked ve zevaid sünnet dışında kalan davranışlar fıkıh literatüründe genel olarak edep kavramıyla ifade edilmiş olup fıkıh kaynaklarında vacip sünnetlerden sonra “âdâb” başlığı altında ele alınmıştır.¹

Edep, sözlük anlamı olarak zerafet, iyi ahlak, ilke, ince duygu, erdem, her şeyin hakkını vermek, güzel terbiye, insanlara kavlen ve fiilen güzel davranışta bulunmak gibi anlamlara gelmektedir.² Seyyid Şerif Cürçani edebî şöyle tarif eder: “Edep kendisiyle her türlü hatadan sakınılabilen şeyi bilmekten ibarettir.”³ Ayrıca edep, bir toplumda örf, âdet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışları kazandıran bilgi anlamında da kullanılmaktadır. İbn Manzur edep kelimesinin kökünün “edb” olduğunu belirtir ve bunun “davet etme” manasına geldiğini ifade eder. Kur’an-ı Kerim’de edep veya bundan türetilmiş herhangi bir kelime geçmez. Ancak A’li İmran 3/11, Enfal 8/52,54 ayetlerinde “âdet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları anlamında “de’b”, Yusuf 12/47 ayetinde aynı manada “deeb” ve İbrahim 14/33 ayetinde ise sürekli anlamında “dâibeyn” şeklinde yer almaktadır. Hadislerde ise hem edep hem de çoğulu âdâb ile aynı kökten fiil ve isimler kullanılmıştır. Edep kavramı baştan beri ahlaki-dini konular, gelenek ve görenek, muâşarat kuralları gibi anlamları yanı sıra aydın olabilmek için gerekli bilgileri ve genel kültürü ifade eden

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ İbn Manzur, Lisanü’l Arab, “edb” md.; İbn Kuteybe, s.162, 558

² Ethem Cebecioglu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, s. 236

³ Cürçani, Ali b. Muhammed, Tarîfat, s.14

bir terim olarak kullanılmıştır.¹ Edep kavramı hakkında kısa değerlendirmeden sonra tasavvuf eğitiminde edebî yerine ve önemine değineceğim.

Tasavvufun eğitim sisteminde edep ilkesine uymak temel şarttır. Bu manada Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874): “Tasavvuf, edepten ibârettir.”² diyerek onu, güzel ahlâkın özü şeklinde târif etmiştir. Edebi terk eden bir kimse sorumluluk bilinciyle hareket etme şuurundan uzaklaşır. Aynı zaman sosyal hayatta da musamaha ve hoşgörüyü de terk etmeye başlar. Dolayısıyla nesebi ile övünmek, mal, mülk ve şöhret peşinde koşmak gibi davranışları edinir. Bu tür psikolojik problemleri davranışları edinmemenin yolu edepli olmaktan geçer. Mevlana edepli olma hususunda Cenab-ı Hakk’a niyazda bulunmayı tavsiye eder ve şöyle der:

“Kendinizi kontrol ederek, Cenab-ı Hakk’tan edebli insan olmak hususunda bizi başarıya ulaştırmasını niyaz edelim. Çünkü edebi olmayan Allah’ın lütfundan mahrum kalır. Edebi olmayan yalnız kendisine kötülük etmiş olmaz, belki edepsizliği yüzünden bütün dünyayı ateşe vermiş olur.”³

Sûfilere göre her vaktin, her hâlin, her makâmın bir edebi vardır. Bu edepi gözetenler hedeflerine ulaşırlar, gözetmeyenler ise tam ulaştık dedikleri sırada bile edepsizlikleri yüzünden hedeften uzaklaştırılırlar.⁴

Kur’an ve Sünneti tasavvuf düşüncesinin merkezine yerleştiren Mevlânâ; “Gözünü aç da, baştan başa Allah kelâmı olan Kur’an-ı Kerim’e bak! Kur’an-ı Kerim’in bütün ayetleri edep talim eder, edep öğretir” diyerek edebî İslam’ın hülasasını teşkil ettiğine vurgu yapar. “Aklım, kalbime: “İmân nedir?” diye sordu. Kalbim ise aklımın kulağına eğilerek: “İmân edepten ibârettir.” dedi.”⁵ sözleriyle de Rasûlullah (s.a.v.)’in İmanla edep arasında kurmuş olduğu ilişkiye telmihte bulunur. Hz. Aîşe’ye Peygamber efendimizin ahlakını sorduklarında “Onun ahlakı Kur’an’dan ibaretti.”⁶ buyurmuştur. Mevlana diğer sufilerde olduğu gibi edebi nimete ulaşmak için vazgeçilmez bir unsur olarak görür. İsrailoğullarının nimetlerinin ellerinden alınmasına sû-i edeblerini sebep gösterir. Mesnevî’de bu husus şöyle anlatılır:

“Mûsa kavmi arasındaki birkaç edepsiz “hani sarmısak? Hani mercimek? diye söylendiler. Bunun üzerine, gökten gelen sofrâ ve ekmek kesildi. Bize de ekip biçme telaşı, çapa ve orak meşakkatî kaldı.

Sonra İsa geldi, şefaatte bulundu. Allah da tekrar sofrâ ve tabak içinde ganimetler gönderdi.

Gökten sofrâ gelmeğe devam ediyordu. Çünkü İsa “Ey rabbimiz, bize gökten sofrâ indir” diye dua etmişti.

Küstahlar tekrar edeb sınırlarını çiğnediler. Köleler gibi çıkın çıkın yiyecek saklamaya koyuldular.

Hazret-i İsa onlara yalvarırcasına dedi ki: “Bu sofrâ daima gelecektir. Yeryüzünden eksilmeyecektir.

Büyük bir zâtın sofrâsına oturup da doymayacağım diye korkmak, hırs ve tama ile açgözlülük etmek nimete nankörlük olur.”

O dilenci suratlı görgüsüz kimselerin hırsı ve edepsizliği yüzünden ilâhi rahmet kapısı yüzlerine kapandı.”⁷

Mevlânâ, bunun yanında edebi insan olma şuurunun temeline yerleştirir ve şöyle der: “Efendî! Bilmiş ol ki edep, insanın bedenindeki ruhtur. Edep, ricâlullâhın göz ve gönlünün nûrudur. Eğer şeytanın başını ezmek istersen, gözünü aç ve gör; şeytanı kahreden edeptir. İnsanoğlunda edep bulunmazsa, o gerçekte insan değildir. İnsan ile hayvan arasındaki fark edeptir.”⁸

Bireyin ve toplumun ruh sağlığı edebe bağlıdır. Bu konuda Mevlânâ insanın başına gelen sıkıntı ve gamın sebebinin edepsizliğe bağlar. O’na göre edepsizliğin zararı sadece bunu işleyen kendisiyle sınırlı

¹ İbn Manzur, aynı yer; Mucem, “edb” md.

² Kuşeyri, Risale, s.559; Sülemi, Tabakat, Kahire 1969, s.119

³ Mevlana, Mesnevi, çev., Şefik Can, İstanbul 1997, c.I, 78-79

⁴ Kuşeyri, Risale, s. 559; Sülemi, Tabakat, Kahire 1969, s.199

⁵ Mevlana, aynı yer

⁶ Müslim, Müsafirun, 139

⁷ Maide, 5/114; Araf, 7/160; Mevlana, Mesnevi, c.I, 78-91

⁸ Mevlana, age. S.245-246, b.3056-3064

kalmamakta fesatçının çevresine verdiği zarar gibi edepsiz de çevresine zarar vermektedir.¹ Mevlânâ âdem ile şeytan arasında kıyaslama yaparak âdem'in edebi sayesinde affedildiğini şeytanın ise edepsizliği dolayısıyla huzurdan kovulduğunu ifade eder.² Burada âdem'in "Rabb'imiz, kendimize zulmettik" diyerek yaptığı yanlış hareketi kendi üstüne alarak edepli davranmıştır. Buna karşılık iblis ise "Sen beni azdırdın" diyerek suçu kendi üstünden atarak edepsizlik yapmıştır.³ Bu husus Mesnevî'de şu şekilde anlatılır:

"Madem ki can, sözle mânâyı aynı anda kapsayamıyor, ikisinin birden nasıl yaratıcısı olabilir?"

Fakat Cenab-ı Hak her şeyi kuşatmıştır ey oğull! Onu bir iş, diğerinden alıkoyamaz.

Aşağılık Şeytan, "beni saptıran sensin!" diyerek kendi filini örtbas etti.

Adem ise, "kendimize biz zulmettik" diyerek hatayı kendine nisbet etti. Fakat O, Hakk'ın filinden ve yaratışından bizim gibi gafil değildi.

O hatanın işlenmesinde de kendisine kudret verenin Cenâb-ı Hak olduğunu; Adem, edebinden dolayı gizledi de hatâyı kendi üzerine aldı.

Cenab-ı Hak, Âdem'e, tevbesinden sonra buyurdu ki: Ey Âdem, senden meydana gelen o hata ve imtihanı ben yaratmadı mı idim?⁴

Senin hatan, benim kaderimin neticesi değil miydi? Nasıl oldu da, özür dilediğin vakit onu gizledin?

Adem dedi ki: Korktuğum için edebi terketmedim.' Cenab-ı Hak da dedi ki: "Ben de seni, edeb haddini aşmaktan muhafaza ettim".

Her kim bir hürmet gösterirse hürmet görür. Şeker getiren, badem helvasına nâil olur."

Mevlânâ diğer sûfilerde olduğu gibi edebi nimete ulaşmak için vazgeçilmez bir unsur olarak görür. İsrailoğullarının nimetlerinin elinden alınmasına; sû-i edeplerini sebep gösterir. Mevlânâ'ya göre edepsizlik aynı zamanda lanet ve mahrumiyetin de sebebidir. Bu nedenle Mevlânâ, insanın kendisini kontrol ederek Cenab-ı Hakk'tan, edebli bir insan olması hususunda başanya ulaştırmasını niyaz etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu durumda insanın Allah'ın lûtfundan mahrum kalmaz.

Mevlânâ edebini ne olduğunu soran bir kişiye şöyle cevap vermiştir: Edep; edepsizlerin her işine, kabalıklarına ve kötü sözlerine sabretmekten ibarettir. Bu ifadeyle benzer bir ifadeyi Şeyh Sâdi Şirazi de kullanmıştır. Ona göre, "edep Allah'ın nûrundan bir tacdir. Onu başına koy, nereye gidersen git, huzûr bulursun." Edebi edepsizlerden öğrenmekten ile kastedilen aslında insanın edepsizlerin kötülüklerine sabretmekle mânen yıkanacağı ve temizleneceğidir. Bu itibarla Mevlânâ, insanoğluna tavsiye mahiyetinde şöyle bir ifadesi vardır. Kimi; filanın tabiatı pis, huyu kötü diye serzenişte bulunduğunu görürsen bil ki, aslında bu serzenişte bulunan kötü huyludur. Çünkü o kötü huylunun kötülüğünü söylemek suretiyle edepsizliğini ortaya koymuştur. Güzel huyun, kötülüklerle sabrederek kazanılacağına farkına varamamıştır. Bu konuda insanlara en güzel örneğin peygamberler olduğuna işaret etmiştir. Çünkü peygamberler, kötülüklerle tahammül etmek suretiyle tabiatlarını değiştirmişlerdir. Bu sayede tabiatlarındaki nefsanî huyları yok etmişlerdir.⁵

Varlık ağacının meyvesi olan insan, melek olmadığı için her an hata yapmaya meyilli olan bir varlıktır. İnsanı hatasıyla kabul edebilmek büyük bir erdemdir. Onun için Mevlânâ eşyanın esiri olan insanı benlik bağlarından kurtarıp eşyaya hâkim olan bir yapıya kavuşturmak ister. Böylece insan kendini tanıyıp yaratıcı gücün farkına varır ve esere değil müessire bakmayı öğrenir.⁶ Eğer maddeye bağlanır, dünyevî arzu ve isteklerin peşinde hırsıyla koşarsa asıl gayesi olan Allah'ı tanıma ve O'na karşı sorumluluk bilinciyle ibadet etme görevini unuttur. Mevlana'ya göre ham tamahla hırs lokmasına düşen kişinin ne İsa'nın soluğu ile ne de Lokman'ın hikmeti ile bir işi vardır.⁷

İnsan yaratıcısına karşı görevlerini yerine getirmede için edepsizlik etmiş olur. **Mevlânâ burada**

¹ Mevlana, Mesnevî, c.I, b.80

² Mevlana, Mesnevî, c.I, b.1488-85

³ Araf sûresinin 23. ayetine işaret vardır.

⁴ Mevlana, Mesnevî, c.I, b.1480-93

⁵ Mevlana, Mesnevî, b.771

⁶ Mevlana, Divan-ı Kebir, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, C.VII, b.345

⁷ Mevlana, age., b.4141

kişinin Cenab-ı Hakk'ın vermiş olduğu türlü türlü nimetler karşısında O'na ibadette noksanlık etmeyip başka kapılardan medet ummayı edepsizlik olarak telakki eder, bu hususla ilgili köpek örneğini verir ve şöyle der:

“Bir köpeğe bir kapıdan bir lokma ekmek verilse, o kapıya bağlanır, o kapının minnetdân ve hizmetkârı olur.

O köpeğe eziyet edilse, ona bir şey verilmese bile, o kapıdan ayrılmaz, oranın muhafızı ve bekçisi olur.

Âdetâ o kapının çavuşu olur, orada yerleşir kalır. Bir başka kapının çevresinde dolaşmayı nankörlük, küfür bilir.

O mahalleye başka bir yerden bir garip köpek gelirse, hemen o mahalle köpekleri bir araya toplanır, gelen garip köpeğe havlarlar; onu edebe dâvet ederler.

Ona derler ki: “İlk önce ekmeğini yediğin kapıya dön! Orada yediğin nimetlerin hakkı, senin gönlünü oraya bağlamandır!

Haydi git! Vakit geçirmeden eski yerine git, orada nâil olduğun nimetlerin hakkını yerine getir!” diye ona bağırırlar, onu ısıtırlar.

Ey sana verilen mânevî yemekleri unutan kişi! Sen de gönül kapısından ve gönül sahipleri kapısından kaç kere âb-ı hayat içtin, gözlerin açıldı?

Hatırlamıyor musun? O gönül ehlinin kapısından aldığı mânevî gıdalarla, mânevî zevklerle bir çok defa âdetâ mest olmuş, kendinden geçmiş bir hâlde ayrılırdın?”¹

Bu beyitlerde de görüldüğü üzere, nimet verene karşı sadakat köpek metaforuyla dillendirilir. Hz. Mevlânâ, köpek nimete nail olduğu kapıya nasıl edeplenmek üzere sadakatle bağlanırsa, bir sâlikin de aynı sadakatle, o büyük kapıya aynı şekilde bağlanması gerektiğini söyler. Mevlânâ burada Lokman (a.s) örneğini verir. Lokman o kadar edepli birisi ki efendisinden gelen acı karpuzu bile yüzünü buruşturmadan kabul ediyor. Çünkü efendisinin kendisine olan lütuflarını asla unutmuyor.

Mevlânâ arkadaş seçimi esnasında da edepli insanların aranması gerektiğini, kaypak ve sözünde durmayan insanlarla dostluk kurmaktan uzak durmalarını tavsiye eder. Bu tip insanları sarhoşlara benzetir ki onlar yalnızken kahramanlık taslarlar, fakat mücadele ve mücahede esnasında kaçacak delik ararlar.² Mevlânâ bunu şu beytinde dile getirir:

“Er olmayan kaypak arkadaşları nyma, çevir onlardan yaprağını!

Çünkü onlar sizlerle yoldaş olurlarsa gazîler de saman gibi içsiz bir hâlde düşerler.

Sizce nymuş görünürler, sizlerle beraber safa girerler.

*Ama sonra kaçarlar, safı da bozar, perişan ederler.*³

Mevlânâ, peygamberlere karşı saygısızca değil edepli davranılması gerektiğini belirtir. Çünkü onlar ancak bu tür davranışa layıktır. Bu, Kur'an'ın ifadesiyle “evlere kapılardan girmektir.”⁴ Peygamberlere karşı edepsiz ve uygunsuz davranışı eve bacasından girmek şeklinde bir teşbihle ortaya koymuştur. Onların huzuruna layık vechiyle varan kişinin istediği her şeyi onların huzurunda bulacağını da ifade etmiştir. Bu hususla ilgili olarak Mevlânâ; bir ihtiyaç sebebiyle göklere çıkan cinlere dahi yeryüzüne dönmeleri ve peygamberlere uğramalarının tavsiye ve emredildiğini ifade eder.⁵ Peygamberlerin varisleri olan evliyaullahaya karşı da sû-i edepte bulunmak kişinin amellerini boşa çıkarır. Bu husus Mesnevî'de şu şekilde ifade edilir:

“Hakkın has kullarına edepsizce konuşmak kalbi öldürür.

Ve bu, amel defterini simsiyah yapar.”⁶

¹ Mevlana, Mesnevi, c.I, b.287-290

² Mevlana, Mesnevi., c.III-IV, b.4000-4006

³ Mevlana, age., b.4072-4074

⁴ “Birr (iyi davranış) evlere kapılardan (pencerelerinden) gelip girmeniz değildir” (Bakara, 2/189) âyetine atıf vardır.

⁵ Mesnevî, IV/202a, 3326-3327, (IV/464). Burada Cin Süresinin baş taraflarına atıf vardır.

⁶ Mesnevi, c. II, b. 1740.

Sonuç olarak Mevlânâ'nın düşüncesinde her oluş edeple meydana gelmektedir. Örneğin göklerdeki ışık ve nûr edep sayesinde vardır. Melekler ise edeplerinden ötürü temiz ve masum olmuşlardır. ¹

¹ Mevlana; Mesnevî, c. I. b. 78-91